

דרכי הקנינים במעשר עני

ראשי פרקים:

- א. נתינת מעשר עני.
- ב. המלוה את העני.
- ג. נתינה לגבאי צדקה.
- ד. הלואה לגבאי צדקה.
- ה. קנין חצר וקנין "אגב".
- ו. חצר שאינה משתמרת.
- ז. מסקנת ההלכה בחצר.
- ח. חצר המשתמרת.
- ט. קנין סודר.
- י. סיכום דרכי הקנינים:
  - 1. הגבהה.
  - 2. קנין "אגב".
  - 3. חליפין.
  - 4. קנין חצר.
  - 5. מכורי עניים.
  - 6. עשו את שאינו זוכה כזוכה.

א. נתינת מעשר עני

נאמר בתורה בפרשת ראה (דברים י"ד כ"ח):

"מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשערריך. ובא הלוי, כי אין לו חלק ונחלה עמך, והגר והיתום והאלמנה אשר בשערריך, ואכלו ושבעו, למען יברכך ה' אלקיך בכל מעשה ידך אשר תעשה".

ובפרשת כי תבוא (שם כ"ו י"ב):

"כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר, ונתת ללוי ולגר, ליתום ולאלמנה..."

לגבי ההפרשה עצמה לימדנו הרמב"ם (מתנו"ע פ"ו ה"א-ד'):

"מתנה אחרת, ששית, יש לעניים בזרע הארץ, והוא המעשר שנותנים לעניים, והוא הנקרא מעשר עני.

וזה סדר התרומות והמעשרות: אחר שקוצר זרע הארץ או אוסף פרי העץ ותגמר מלאכתו, מפריש ממנו אחד מן החמישים וזהו הנקרא תרומה גדולה, ונותנה לכהן... ואח"כ מפריש מן השאר אחד מעשרה וזהו הנקרא מעשר ראשון, ונותנו ללוי.

ואח"כ מפריש מן השאר אחד מעשרה והוא הנקרא מעשר שני... אבל בשלישית ובשישית מן השבוע, אחר שמפרישים מעשר ראשון, מפריש מן השאר מעשר אחר ונותנו לעניים, והוא הנקרא מעשר עני".

יש גם מעשרות שמפרישים ואין נותנים או שקוראים שם אך אין מפרישים בפועל. זהו דמאי, כמו שלימדנו הרמב"ם (מעשר פ"ט ה"א-ג):

"בימי יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק, שלחו בית דין הגדול ובידקו בכל גבול ישראל ומצאו שהכל זהירים בתרומה גדולה ומפרישים אותה. אבל מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני, היו עמי הארץ מישראל מקילים על עצמם ולא היו מפרישים אותם. לפיכך גזרו, שלא יהא נאמן על המעשרות, אלא אנשים נאמנים. אבל עמי הארץ, פירותיהם ספק, ואין נאמנים לומר מעושרים הם, וזהו הנקרא דמאי. והתקינו, שלא יהא אדם מפריש מן הדמאי אלא תרומת מעשר, מפני שהוא עוון מיתה, ומעשר שני, שאין בזה הפסד, שהרי בעליו אוכלים אותו. אבל מעשר ראשון ומעשר עני, אין מפרישים מן הדמאי, מפני שהוא ספק, והמוציא מחברו עליו הראיה..."

אע"פ שאין מפרישים מעשר עני מן הדמאי, צריך לקרות לו שם ואינו מפריש. ואומר: עישור מה שיש כאן מעשר עני, כדי לקבוע מעשר שני. שמעשר עני בשלישית ובשישית במקום מעשר שני של שאר שני השבוע".

במה דברים אלו נוגעים אלינו? בפירות שאנו קונים בשוק, שאין אנו יודעים אם

הם מעושרים כבר. אז, מספק, יש להפריש תרומות ומעשרות, אבל אין חובה לתת את המעשר לעני.

לעומת זאת, פירות שאנו מגדלים אצלנו במשק, חייבים הם בתרומות ומעשרות בוודאות, ולכן חייבים אנו לתת לעני את המעשר המגיע לו. אך באופן מעשי, קשה מאד לשלוח בכל פעם משאית שתחלק את המעשר לעניים. לכן עלינו למצוא דרכים מעשיות ופשוטות יותר לנתינת המעשר. בבירורן של דרכים אלו יעסוק מאמר זה.

ב. המלוה את העני

בגמרא מובאות דרכים, המקילות באופן מעשי על דרכי נתינת המעשר לעני. וכך שנינו במסכת גיטין (פ"ג מ"ז: דף ל' ע"א):

"המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן מחלק, מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין, ואינו חושש שמא מת הכהן או הלוי או העשיר העני".

ופירש רש"י:

"המלוה הזה, כשפריש תרומותיו, ימכור התרומה ויעכב הדמים לעצמו בפרעון החוב זה בשביל הכהן, וכן מעשר ראשון בשביל לוי, ומעשר עני בשביל עני, והמעשרות יעכב ויאכל..."

הגמרא שם מבררת כיצד ההסכם הזה מועיל, ושואלת: "ואע"ג דלא אתו לדידה?!"

רש"י: "בתמיהה. אע"פ שאינו נותנם לכהן ויחזירם לו, קתני מתניתין דיפריש עליהם. וכיוון דלא מטי לדידה, מאין זכי ליה להאי כהן הך תרומה, שיקבלנה זה בחובו, והיאך יצא ידי נתינה?"

ושלש תשובות בגמרא:

"אמר רב: במכירי כהונה ולויה".

רש"י: "שהם מכירו ואוהביו, דאנו רגיל לתת תרומות ומעשרות אלא לכהן זה. הלכך, כיון דמילתא דפשיטא היא דלויידהו יהיב להו, אסחי להו שאר כהני דעתייהו, והוי כמאן דמטו לדידיהו דהני".

"ושמואל אמר: במזכה להם ע"י אחרים".

רש"י: "כשהוא מפריש, מוסרו למעשרות ביד אוהבו ואומר: זכי במעשר זה לפלוני לוי, והוה ליה כמאן דמטא לדידה, וחזור ומחזירן לו".

"עולא אמר: הא מני ר' יוסי היא, דאמר: עשו את שאינו זוכה כזוכה".

הרמב"ם (מעשר פ"ז ה"ה-ה"ו) פוסק כמשנה וכשתי התשובות הראשונות בגמרא: "המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש על אותן

1. ראה במאמר הרב עזריאל אריאל בספר זה: דרכי נתינת מעשר עני פרק ב' סעי' 2.

המעוות מחלקו, מפריש עליהם בחזקת שהם קיימים, ואינו חושש שמא מתו הכהן או הלוי או העשיר העני.

כיצד מפריש עליהם? מפריש תרומה או מעשר ראשון או מעשר שני מפירותיו, ומזכה בהם ע"י אחר לאותו כהן או הלוי או העני שהלווים. ואם היו רגילים ליטול ממנו והוא רגיל שלא יתן אלא להם – אינו צריך לזכות ע"י אחר. ואחר שמפריש, מחשב כמה שווה זה שהפריש, ומנכה מן המלוה עד שיפרע כל חובו.¹

כך נראית גם מסקנת הירושלמי (גיטין פ"ג ה"ז), שאין אומרים "עשו את שאינו זוכה כזוכה". וכן כתבו מהר"י קורקוס² והחזו"א³, ודלא כפי שעולה מדברי הש"ך⁴ שהסביר בדעת הרמ"א, שפסק כר' יוסי⁵.

ג. נתינה לגבאי צדקה

במקרים רבים, אין קשר ישיר בין העני ובין המשק. קשר כזה, לא תמיד הוא רצוי, מפני שהוא מבייש את העני. לכן יש לבחון את האפשרות, לתת את כספי המעשר לגבאי צדקה מוכר, והוא יתן אותם לעניים. וכאן מתעוררת השאלה: האם **נתינה לגבאי צדקה נחשבת נתינה לעני?**

המשנה במסכת מעשר שני (פ"ה מ"ט) מספרת:

"מעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו באים בספינה. אמר רבן גמליאל: עישור, שאני עתיד למוד, נתון ליהושע (שהיה לוי), ומקומו מושכר לו. עישור אחר, שאני עתיד למוד, נתון לעקיבא בן יוסף, שיזכה בו לעניים (רש"י⁶: ר' עקיבא היה פרנס של עניים), ומקומו מושכר לו..."

משנה זו מובאת בגמרא (קידושין כ"ז ע"ב וב"מ י"א ע"א). ומפרש רש"י⁷, שרבן גמליאל "זוכר שלא עישר מעשרותיו, והוקשה לו, ומיהר לעשרם באשר הוא שם". א"כ, מדובר בהפרשת מעשרות, והנתינה לידי גבאי הצדקה – מועילה. התוספות⁸ חולקים על רש"י, וסוברים, שאין מדובר בהפרשת מעשרות אלא **בביעור מעשרות**. על כן, לא היה די בקריאת שם, וגם רבן גמליאל לא פירש בכמה מעשר מדובר. גם לפיהם ברור, שנתינת מעשרות, בין בהפרשה ובין בשעת הביעור, ליד הגבאי – מועילה.

2. בתשובה המובאת בשו"ת הרדב"ז סי' ש"מ ובשו"ת אבקת רוכל סי' ט"ז.
3. מעשרות ח' ד', ד"ה עוד דן.
4. יו"ד סי' קנ"ז ס"ק י"ג.
5. עי' במאמרו של הגר"ש אלישיב שליט"א, הליכות שדה 64 עמ' 5-6. הערת עורך (ע.א.).
6. קידושין כ"ז ע"א ד"ה נתון לעקיבא.
7. ב"מ י"א ע"א ד"ה עישור.
8. ב"מ שם ד"ה עישור; קידושין שם ד"ה מעשה. וכן תוס' ר"ד ב"מ שם; ריטב"א קידושין כ"ז ע"ב ד"ה ת"ש, מעשה, כ"ז ע"א ד"ה מדקאמר.

אמנם היה מקום לטעון, עפ"י מה שכתב הרמב"ם בפירושו המשנה במעשר שני (שם):

"ועשה כן רבן גמליאל, מפני שהגיעה שעת הביעור, וחייב, כמו שביארנו, למסור כל מתנה לבעליה... ואילו לא היה רבן גמליאל עם אלו שיכל לתת להם על הדרך שביאר, היה מספיק לו לקרוא שם למעשרות, ולייחד להם מקומות בצפון או בדרום".
 בדעתו ניתן לומר, שאמנם מתנות אי אפשר לתת לגבאי, אלא כיון שאפשר להסתפק בקריאת שם בלבד, נתן לגבאי לרווחא דמילתא, גם אם מן הדין אין נתינה לגבאי נחשבת נתינה למעשרות.
 ומ"מ, להלכה נראה, שמכיון שפשטות המעשה הוא, שנתינה לגבאי היא נתינה גמורה לעניין מעשר, הכי נקטינן. והכי נהוג, שהגבאי מקבל את המעשר עבור העניים.

ד. הלוואה לגבאי צדקה

ראינו לעיל, שאפשר לתת מעשר עני לגבאי צדקה. כן ראינו, שאדם הרגיל לתת את מעשר העני שברשותו לאדם אחד בקביעות, אינו צריך להקנות לו את המעשר, והעני זוכה בו מיד, מדין "מכירי עני". וכאן מתעוררת שאלה מעשית: האם גבאי צדקה יכול להיחשב כ"מכירי עני", או שמושג זה נאמר רק בעני עצמו?

מסתבר, שיש לחלק בין שני סוגים של גבאי צדקה: יש גבאי צדקה, הנותן באופן קבוע לעני אחד, או למספר עניים קבועים. הנותן לגבאי זה באופן קבוע, ודאי שיחשב כ"מכירי עני". ואף שאין המפריש יודע למי הוא נותן, סוף סוף כל שאר העניים מתייאשים מלקבל את המעשר⁹. ויש גבאי צדקה הנותן לעניים מזדמנים. הנותן לגבאי זה לא יוכל להיות מ"מכירי עני", מפני ששאר העניים אינם מתייאשים מן המעשר. אמנם הם יודעים שהמפריש לא יתן להם כלום, אבל הם סומכים על כך שיוכלו לקבל את המעשר מן הגבאי.

לכן נראה, שאם הקיבוץ נותן את המעשר לגבאי צדקה המחלק לעניים מזדמנים, שיש לעשות מעשה קנין בכל פעם שיש מעשר ברשות המשק. אבל קיבוץ שנותן מעשר עני רק לעניים מסויימים או לגבאי צדקה הנותן לעניים קבועים,

9. עי' הליכות שדה 24, 26, 40, 41, 64, ועי' נתיחה"מ סי' ר', משה"א ס"ק א'.

10. עי' במאמרו של הגר"א שפירא שליט"א בספר זה, שדן באריכות בגרר "מכירי כהונה". לדעת רש"י, הוא מפני שברגע שהשאר יודעים שלא יקבלו, הם מתייאשים מן המעשר, ואז המכיר זוכה ממילא. ולדעת התוס' הוא מפני שההבטחה לתת מעשר היא כמתנה מועטת, שאסור לנתן לחזור בו. ולפיכך, לדעת רש"י – צריך שיהיה מפורסם לכל שבעה"ב נתן את כל המעשר לאדם זה. וכך הורה הגר"א שפירא שליט"א, שגבאי צדקה הנותן לעניים קבועים חשיב כ"מכירי עני". ועי' במאמרו של הרב א. שלנר, "הליכות שדה" 24 עמ' 9.

והדבר אושר במוסדות המוסמכים של המשק, נראה דנחשב כמכירי עני. דין זה חל אפילו אם נתנו לו רק פעם אחת¹¹ עד היום, כגון במשק צעיר שזוהי שנת מעשר עני הראשונה שלו, או שעד היום לא הקפידו על נתינת המעשר לעני.

מאחר שראינו, שגבאי צדקה יכול להיחשב כ"מכירי עני", יש לשאול: האם ניתן גם להלוות לגבאי בשביל העני¹²? האם הגבאי מוסמך להתחייב בשם העני, ולהסכים על "שער הזול"¹³?

נראה, דכיון שהעניים סומכים על גבאי זה שמחלק להם את הכסף (וב"ש אם כל מחייתם באה רק ממנו), הם מייפים את כוחו שיעשה הכל כך שהם יקבלו את המגיע להם ולא יפסידו. ואם הדרך לכך היא באמצעות הלוואה וכשער הזול, הרי שהם מייפים את כוחו לכך¹⁴. עוד אפשר לומר, שהרי אדם פרטי שהוא עני, ספק רב אם המשק היה יודע עליו, ורק מחמת גבאי הצדקה הוא מקבל את המעשר. לכן נראה, שיש לגבאי סמכות להסכים בשם העני. ויד הגבאי עצמו כיד העניים¹⁵.

לסיכום: נראה, כי משק בו רגילים לתת את כל כספי הצדקה שלהם לגבאי צדקה מסויים, המחלק אותו לעניים קבועים, נחשבים הם כ"מכירי עני", ואינם צריכים קנין בפירות. לכן, יכולים הם להלוות סכום כסף לגבאי בתחילת העונה, ולהחזיר את הפירות לרשותם מיד, חלף החוב. וה"ה, אם את כספי הצדקה מחלקים בצורה אחרת¹⁶, אבל את מעשר העני רגילים לתת למוסד צדקה מסויים או לגבאי אחד, נחשבים אלה כמכירי עני.

ה. קנין חצר וקנין "אגב"

ישנם משקים, שברשותם כמויות גדולות מאד של פירות, והם מעדיפים לחלק

11. לדעת רש"י, הדבר מתקיים בכך שמתקבלת החלטה בוועדת צדקה, והציבור יודע שהוועדה החליטה לתת לעני מסויים. ולדעת התוס' - צריך הבטחה לתת את כל המעשר לאותו אדם, וגם תנאי זה מתקיים בניד"ד, כאשר הוועדה מוריעה לעניים שיקבלו את המעשר במשך השנה. ועיי' דבר אברהם ח"א סי' א' ענף ו' בהג"ה.
12. עיי' ירושלמי גיטין פרק ג' סוף ה"ז.
13. בענין "שער הזול", ראה במאמר הרב עזריאל אריאל: דרכי נתינת מעשר עני פרק ה' סעי' 4.
14. לשאלה אם הגבאי מוסמך להסכים בשם העניים על "שער הזול", עיי' במאמרו של הרב י. אפרתי, הליכות שדה 40 עמ' 25 סעי' ז', שהביא מחלוקת הפוסקים בנושא זה. ובגליון 41 עמ' 11 סעי' ו' הביא את הכרעת הפוסקים להחזיר. הערת עורך (ע. א.).
15. להגדרת "יד עניים", עיי' רש"י קידושין כ"ז ע"א ד"ה דיד עניים; רשב"א ד"ה ושדה; ר"ן על הרי"ף דף י' ע"ב ד"ה גרסי; תוס' ב"ק ל"ז ע"ב ד"ה יד; שו"ע חו"מ סי' ר"ב סעי' ד'. מן האמור שם משמע, ש"יד עניים" זה הרבה יותר מאשר סתם שליחות, ולפחות הוי כמו אפוסטרופוס. ולניד"ד צ"ע, אם מדובר דווקא ככה"ג שגבאי הצדקה לוקח אחריות מלאה לפרנסת העניים שהוא מטפל בהם, כאפוסטרופוס, או שדי בכך שהוא כשליח בעלמא. הערת עורך (ע. א.).
16. עיי' במאמרו של הגר"א שפירא בספר זה ובמאמר הרב עזריאל אריאל: דרכי נתינת מעשר עני, פרק ג' סעי' 5.

את המעשר למספר מוסדות, כך שאין דינם כמכירי עני. יש לשאול איפוא, מה יעשו משקים שאינם יכולים להסתמך על דין "מכירי עני"?

במשנה במסכת מעשר שני (פ"ה מ"ט) שהבאנו לעיל, ראינו, שרבן גמליאל הקנה לר' עקיבא את מעשר העני, ואמר שמקומו מושכר לו. ומסביר רש"י¹⁷:

"וכל כך למה? כדי לקנות מעשר, שתהא חצרו קונה לו. לפי שמטלטלים אין קונים אלא או במשיכה או חצרו קונה לו".

ועל כך מבררת הגמרא בבבא מציעא (דף י"א ע"ב):

"וכי ר' יהושע ור' עקיבא בצד שדהו של רבן גמליאל היו עומדים? ...אמר ליה ההוא מרבנן: רבן גמליאל, מטלטלי אגב מקרקעי הקנה להם".

רש"י: "ולאו משום דתקני להו מקומם בתורת חצר, שאפילו הקנה להם חצר אחרת, שאינם בתוכה, קנו נמי, כדתנן: נכסים שאין להם אחריות נקנים עם נכסים שיש להם אחריות בכסף. - משנתן הכסף בשביל הקרקע והמטלטלין, או אפילו קרקע במכר ומטלטלין במתנה, נקנים המטלטלין בקנין הקרקע בלא משיכה..."

"רבי זירא קיבלה. ר' אבא לא קיבלה. אמר רבא: שפיר עביד דלא קיבלה, וכי לא היה להם סודר לקנות ממנו בחליפין?! ...ולא היא! מתנות כהונה, נתינה כתיבא בהו: חליפין - דרך מקח וממכר הוא. מקרקעין אגב קרקע - נתינה אלימתא היא.

רב פפא אמר: דעת אחרת מקנה אותן שאני".

רש"י: "לעולם בתורת חצר קנאו, ואפילו הכי לא תקשי לעולא, דהא ולא בעינן הכא עומד בצד השדה, משום דדעת אחרת מקנה אותם, שר"ג הקנה להם מטלטלים שהיו לו בחצר שלהם, ולא מהפקירא קנו. ונוחה מתנה זו לקנות, ואע"ג דאין עומד בצד השדה".
אם כן, שתי דרכי קנין נוספות מוזכרות בגמרא: להשכיר לעני או לגבאי הצדקה את הקרקע שהפירות עליה, ואז חצרו תקנה לו, או להשכיר לו את אותה קרקע או אפילו כל קרקע אחרת¹⁸, ויקנה את הפירות אגב הקרקע.

ו. חצר שאינה משתמרת

ראינו, שניתן להקנות את המעשר בקנין חצר. פעמים רבות, בשעת הפרשת המעשרות, הפירות נמצאים בחצר שאינה משתמרת. יש לברר, א"כ, אם אפשר להשתמש בקנין חצר במקרה כזה. שאלה זו שנויה במחלוקת בין הראשונים, כפי שנראה לקמן.

בתחילת הסוגיא שהבאנו לעיל (ב"מ י"א ע"ב), נאמר:

"ראה אותן רצין אחר המציאה, אחר צבי שבור... ואמר זכתה לי שדי - זכתה

17. ב"מ י"א ע"ב ד"ה ומקומו מושכר.

18. שו"ע סי' ר"ב סעי' ב'.

לו. אמר רב יהודה, אמר שמואל: והוא, שעומד בצד שדהו. ותקני שדהו, דאמר ר' יוסי בר' חנינא: חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו? – ה"מ בחצר המשתמרת. אבל חצר שאינה משתמרת, אי עומד בצידה – אין, אי לא – לא".
בהמשך הסוגיא נאמר:

"רב פפא אמר: דעת אחרת מקנה אותן – שאני".

וכן פסק הרי"ף (דף ה' ע"ב) להלכה, שיש לחלק בין מציאה למתנה. ומוסיף הנמוקי יוסף:

"וכן דעת הרי"ף... דאפילו במתנה, בשדה שאינה משתמרת – בעינן שיהא עומד בצדה".

וכן כתב הרמב"ם¹⁹:

"וחצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו. אעפ"י שאינו עומד שם, כיון שהגיע המתנה לחצרו – כאילו זכה בה אחר. במה דברים אמורים? בחצר המשתמרת. אבל בחצר שאינה משתמרת, כגון שדהו וחורבתו – עד שיהיה עומד בצידה, ויאמר: זכתה לי שדי".

יוצא אם כן, לדעת הרי"ף והרמב"ם, שאי אפשר לקנות מתנה בחצר שאינה משתמרת, אא"כ המקבל עומד בצידה.

לעומת זאת, כתב הרא"ש (פרק א' סי' ל"א):

"גבי מתנה, דזכות הוא לו, זכין לאדם שלא בפניו, הלכך מועיל במציאה ובמתנה חצר המשתמרת, אפילו אין עומד בצד חצרו, דזכין לאדם שלא בפניו מטעם שליחות. אבל חצר שאין משתמרת, אם אין עומד בצדה, במציאה – לא קני, דאי אפשר להיות מטעם שליחות, דאנן סהדי שאין אדם רוצה שיהיו חפציו ביד שליח שאין משתמר בידו. הלכך מטעם יד קנה, הלכך בעינן דומיא דיד, בסמוכה לה. אבל במתנה, מסכמת דעת המקבל, בכל מקום שיתנהו הנותן, שיזכה לו המקום, ושמירת הנותן חשובה לו כשמירתו. הלכך קני אפילו אין עומד שם²⁰".
נמצא, שבנידוננו, כיון שמעשר עני זו מתנה²¹, לדעת הרא"ש אינו צריך לעמוד בצד שדהו, אף בחצר שאינה משתמרת.

כדברי הרא"ש כתב גם בתוספות רבינו פרץ (ב"מ שם ד"ה האי חצר):

"נראה למורי ה"ר פרץ ז"ל, דבכל דוכתא בעינן חצר המשתמרת, גם במתנה. ותדע, דהא מטעם שליחות הוא דמהני, כדקאמר זכות הוא לו. וכל שליח משתמר הוא לשולחו, דהא שליח בר דעת בעינן. אמנם יש לומר, דבמתנה מועיל גם באינה משתמרת, משום דבמתנה אינה

19. זכיה ומתנה פ"ד ה"ח-ט'. וכן בהל' גזילה ואבירה פ"ז ה"א; מע"ש ונט"ר פ"א ה"א.

20. וכ"כ בהגמ"ר, ב"מ פרק א' סי' תכ"ג.

21. עי' מרדכי ב"מ פרק א' סי' רמ"א, שכתב, שהואיל וטוה"נ אינה ממון, אין נתינת מעשרות חשובה כמתנה אלא כמציאה. ואעפ"כ ניתן לקנות בחצר, שמתוך שהקנין מועיל לחצר, מועיל הוא גם למעשר. ועי' קצוה"ח סי' רמ"ג ס"ק ד'.

משתמרת כמשתמרת דמי, דלעולם היא משתמרת למקבל. אף כי החצר אינה משתמרת, כיון דדעת אחרת מקנה, כדקאמר תלמודא, הרי אין שום אדם יכול לקנות בה, כי אם מדעת המקנה, והוא נותנה ומקנה אותה למקבל. נמצא, שהמתנה משתמרת למקבל, אף כי אינה משתמרת לשאר בני האדם²².

וכך כתב המאירי (ב"מ שם ד"ה אע"פ):

"אע"פ שבחצר שאינה משתמרת אנו מצריכים להיות עומד בצד שדהו, במתנה, הואיל ודעת אחרת מקנה אותן, אינו צריך להיות עומד בצד שדהו".

הטור, (ח"מ סי' רמ"ג, דף ק"ל ע"א) מביא את המחלוקת:

"נתן המתנה בחצר המקבל – קנה אפילו שלא מדעתו, שאינו שם. וכתב הרמב"ם: במה דברים אמורים? בחצר המשתמרת. אבל אם אינה משתמרת – אינו קונה, עד שיהא עומד בצדו, ויאמר: יזכה לי חצרי. וכן דעת רב אלפס. אבל א"א הרא"ש ז"ל כתב, דבמתנה קונה לו חצרו, ואפילו אינה משתמרת ואינו עומד אצלה".

והב"י (ח"מ סי' ר') מוסיף, שכדעת הרא"ש כתב גם הר"ן²³ בשם ר"י ברצלוני, ושכן נראה מדברי המרדכי²⁴ וכן דעת הגה"מ²⁵.

ז. מסקנת ההלכה בחצר

להלכה, פסק מרן בשו"ע (ח"מ סי' ר' סעי' א') כדעת הר"ן, הרמב"ם וסיעתם: "היו מטלטלין ברשות הלוקח המשתמר לדעתו או שהוא עומד בצד אותה רשות – כיון שקבל עליו המוכר למכור, קנה לוקח". והיינו, שהחצר צריכה להיות משתמרת ע"י הקונה²⁶. אך הרמ"א שם מביא להלכה את דעת הרא"ש ודעימיה וכתב: "ויש חולקים, וס"ל, דבמכר או מתנה, אם משומרת לדעת המוכר או הנותן – סגי, וקנה. וכן נראה להורות".

22. אך נראה שיש הברל ביניהם: לדעת הרא"ש, על החצר להיות משתמרת עכ"פ, אלא שרי בשמירתו של הנותן. ולדעת הר"פ, אין כל צורך בשמירה של מאן דהו, ודי בעצם העובדה שהחפץ הונח בחצר ע"י אדם בר דעת, מתוך כוונה להקנות. ועי' ב"י בתחילת סי' ר' שכתב, שלכו"ע נדרשת לפחות שמירת הנותן. וכך פסק גם הרמ"א שם בסעי' א'. ועי' קצוה"ח שם ס"ק ב', שהביא את מחלוקת הראשונים בשאלה זו, ותמה על קביעתו של הב"י, שהרי הגה"מ מכירה פ"ג אות ט' סובר שא"צ שתהיה משתמרת כלל! וכ"כ הר"ן בחידושו לבי"מ י"א ע"ב ד"ה האי בשם ר"י אלברצלוני. ועי' בבואור הגר"א שם ס"ק ג' בליקוט, שהוכיח שא"צ משתמרת כלל, ושכך משמע מסוגיית הגמרא ומן התוס'.

23. ב"מ י"א ע"ב ד"ה האי.

24. יתכן שכוונתו להגמ"ר, לעיל הע' 20.

25. הל' מכירה פ"ג אות ט' ופ"ה אות ז'.

26. וכן בחו"מ סי' קצ"ח סעי' ה'; סי' רמ"ג סעי' ז'; סי' רס"ח סעי' ג'; יו"ד סי' שלא סעי' קמ"ה.

ועיין בש"ך שם (ס"ק א') שהאריך להוכיח נגד הרמ"א, וכתב, שכדעת הרי"ף והרמב"ם פסקו גם הריטב"א²⁷, תוס' רי"ד²⁸, הסמ"ג²⁹, רבינו ירוחם³⁰ והר"ן³¹. וכתב בסיום דבריו:

"אך כיון שראיתי שגם בעל העיטור³² ס"ל כר"י ברצלוני וכהרא"ש... וכן דעת ראב"ן³³ וכן פסק בהגהות מרדכי³⁴ והגהות מיימוניות³⁵ (ויש להוסיף³⁶ את רבנו פרץ והמאירי), איני כדאי להכריע, והוי ספיקא דדינא. אבל להורות לכתחילה – ודאי לא נהירא, שכבר ביררתי, שדעת רוב הפוסקים כהרי"ף והרמב"ם, ושכן עיקר³⁷".

עפ"י דברים אלו כתב החזו"א (מעשרות ז' כ"א):

"בנוסחאות כתוב, שאם מלוה לכהן וללוי יקנה להם מקום בחצרו ויתן המעשר באותו מקום. ולא אתפרש, למה הקלו נגד דברי הש"ך (חוי"מ סי' ר'), דהוי ספיקא דדינא בחצר שאינה משתמרת לדעת המקבל³⁸".

ח. חצר המשתמרת

ראינו לעיל, שהקינן בחצר שאינה משתמרת הוא ספיקא דדינא, ולכן, לכתחילה, לא נוכל להקנות את המעשר בדרך זו. א"כ, נשאלת השאלה, האם ניתן להקנות לעני את המעשר הנמצא בבית האריזה של המשק? השאלה היא: האם בית האריזה נחשב כ"חצר המשתמרת" לענין זה?

יש מקום לומר, שבנידונו, בית האריזה קונה לעני, עפ"י התוספות (ב"מ י"א ע"ב

ד"ה ובי), שכתבו:

"ואם תאמר: והלא התבואה היתה בביתו של רבן גמליאל, כדמוכח בירושלמי, וביתו של רבן גמליאל היה משתמר! (וא"כ, מדוע נאמר בגמרא,

27. קידושין כ"ז ע"א ד"ה ומדקאמר; ב"מ י"א ע"א ד"ה רב פפא.
28. קידושין כ"ז ע"א ד"ה שמע מינה.
29. דף קס"א עמ' ד'.
30. ספר מישרים נתיב ט"ו ח"ב.
31. בחידושו לבי"מ י"א ע"ב ד"ה האי.
32. ח"א מאמר שני – קנין, בהתחלתו. מובא בהגה"מ הלכות מכירה פ"ה אות ז'. ועיי' שער החדש שם אות ט'.
33. ח"ב דף קצ"ח (ב"מ פרק ב' ד"ה כלל).
34. הגמ"ר ב"מ פרק א' סי' תכ"ג.
35. מכירה פ"ג אות ט' ופ"ה אות ז'.
36. לעיל פרק ו'.
37. עיי' קצוה"ח סי' ער"ה ס"ק א'.
38. לאור דברים אלו של החזו"א, נכתב בהנחיות שהוציא המכון לחקר חקלאות עפ"י התורה, שלא להשתמש בקנין חצר, אא"כ היא משתמרת לדעתו של הקונה. עיי' הליכות שדה 24, 26, 41. ראה בסוף הפרק הבא, שם ביארנו, כי להלכה אין להחמיר בזה.

שא"א להקנות את המעשר הזה בקנין חצר? ויש לומר, דלגבי זקנים לא היה משתמר, שלא היה הפסק בין תבואתו לתבואתם³⁹." יוצא, שאם יש הבדלה ברורה בין המעשר לבין פירותיו של בעל הבית, נחשב הבית לחצר המשתמרת. לדעה זו, די בחצר המשתמרת לדעת הנותן, אנשי ביתו של רבן גמליאל!

לפ"ז יש מקום לומר, שבית האריזה, הנמצא בתוך גדרות המשק, יחשב כבית, שהוא חצר המשתמרת. ואם יקנו אותו או את חלקו לעניים או לגבאי הצדקה, יוכל העני (או הגבאי) לקנות את הפירות בחצר.

לעומת זאת, דעת הרשב"א היא, שאף חצר המשתמרת אינה נקראת כך, אלא אם כן היא משתמרת לדעתו של הקונה⁴⁰, דכתב (ב"מ י"א ע"א ד"ה וכו'):

"ויש לומר, דחצרו של רבן גמליאל, אע"פ שהיא משתמרת ע"י הדרים שם, אינה משתמרת לדעתו של ר' יהושע ור' עקיבא, אלא לדעתו של רבן גמליאל, ואנן, משתמרת לדעתו של קונה בעינן".

וכך נפסק להלכה בשו"ע (סי' ר' סעי' א'), שצריך שהחצר תהיה משתמרת לדעתו של הקונה. מכאן, שלא נוכל להסתמך על דעת התוס' ולהקל בבית האריזה.

אך נראה, שיש מקום להקל, בהסתמך על דברי הטור בהלכות מציאה (ח"מ סי' רס"ח דף קע"ז ע"ב):

"ואין צריך לומר, שאם הגיעה המציאה לחצרו, שקונה לו... אבל אם אינה משתמרת בתוכו, אינו קונה לו, אא"כ עומד אצלו".
ושם מוסיף הטור עפ"י הגמרא בסוף פרק השואל (ב"מ ק"ב ע"א):
"ואם יצא לו שם מציאה בעיר והוא אמר כן – אז קונה לו".

ופירש רש"י שם:

"יצא לו שם מציאה – שיצא קול בעיר, שבא צבי שבור בתוך שדהו או מן הנהר הציף לתוכו דגים".

ומסביר הרא"ש (פרק ח' סי' כ"ט):

"מיבדל בדילי אינשי מיניה והו"ל כחצר המשתמרת".

נמצאנו למדים, שבנידונו, כאשר מפריש מעשר עני, ואומר בפיו שחצרו של העני תקנה לו, וכולם יודעים שמפריש לעני פלוני, אף לסוברים שבעיני חצר המשתמרת – החצר קונה. מאידך גיסא נראה, שקשה לסמוך על כך. שכן הר"ן, הרא"ש והטור מביאים את הגמרא הזאת להלכה, אבל הרי"ף והרמב"ם לא הביאוה. וכן השו"ע לא כתב כך בהלכות מציאה (סי' רס"ח).

אכן, אף אם נאמר שדבר זה הוא בספק, הוי ספק ספיקא: בשאלת חצר שאינה משתמרת יש ספק אם הלכה כהרי"ף או כהרא"ש. ואת"ל

39. וכ"כ הגה"מ, הלכות מכירה פ"ג אות ט', והרמ"א, חו"מ סי' ר' סעי' א'.

40. וכן דעת הריטב"א קידושין כ"ז ע"א ד"ה ומדקאמר.

שהלכה כהרי"ף, שבעינן חצר המשתמרת – ספק אם מעשר עני נחשב ל"יצא לו שם מציאה", וקנה. וא"כ, הוי ספק ספיקא, ויש מקום רב שלא להצריך שיהא המקבל בצד פירות מעשר העני⁴¹. ומכל מקום, אין לצרף ספק אם בית האריזה הוי חצר המשתמרת, מפני שבכל אופן אינו משתמר לדעת המקבל⁴².

לאור האמור, יובן היטב מה שכתב החזו"א, שנהגו להקנות מעשר עני בקנין חצר, ולא חששו לדעת הש"ך. והנה הבאנו מקור מדוע הקלו, דהוי כיצא לו שם מציאה בעיר. ואף החזו"א לא כתב לחלוק על האמור בנוסחאות אלו (כנראה, הכונה לנוסח הפרשה, שודאי נערך ע"י גדולים), אלא רק תמה עליהם. ומכיון שמצאנו הסבר לכך, ודאי שאפשר להקל בזה.

ט. קנין סודר

אפשרות אחרת נדחית ע"י הגמרא (ב"מ י"א ע"ב), והיא: לעשות קנין חליפין. וזאת מחמת ש"מתנות כהונה – נתינה כתיבה בהו, חליפין – דרך מקח וממכר הוא". וכך נפסק להלכה ברמב"ם (מע"ש פ"א הי"א):

"אינו יכול להקנות להם המעשר בחליפין מפני שנראה כמכירה, והמעשרות והתרומות והמתנות נאמר בהן נתינה ולא מכירה".

והעתיקו הש"ך (י"ד סי' של"א ס"ק קס"ד).

אעפ"כ, כתב הגרש"ז אויערבך שליט"א במעדני ארץ⁴³ להתיר קנין סודר, וזו לשונו:

"כיון שלענין פדיון מעשר שני מצינו (בסי' של"א ס"ק ל"ח) דבזמן הזה קיל טפי, ופודים גם על מטבע שאינו יוצא באותו זמן, אפשר שגם בקנין סודר שרי בזמן הזה לאקנויי מעשר, כיון שבזמננו אין אף אחד שמעלה על דעתו שההקנאה היא עבור סודר, אשר עפ"י רוב הוא של העדים, וגם רגילים תיכף להחזירו, אלא הקנין נראה בעיני הבריות כסיטומתא שנהגו בו הסוחרים, והוא מראה בכך שגמר בלב שלם להקנות, ולא נראה כלל כמכר.

41. בנידו"ד, המוחזק הוא העני, שכן בעלותו על הקרקע אינה מוטלת בספק כלל, ולכן ניתן להקל אף בחד ספיקא. וכ"ש, כשיש ס"ס, אף שאין שני הספיקות שקולים. הערת עורך (ע.א.).

42. אך נראה, שיש מקום לצרף אף את הספק הזה, שכן גם נושא זה שני במחלוקת בין הראשונים. הערת עורך (ע.א.).

43. מעדני ארץ תרומות סי' ט"ז. וכן בכרם ציון אוצר התרומות, הלכות פסוקות פרק מ"ג ס"ק א'.

ואף שזה נגד דברים מפורשים, מ"מ כתבתי דברים אלה, מפני שבעלי פרדסים, וכן בקיבוצים של שומרי תורה, שקוצרים הרבה פעמים, יש להם **טורה גדול** איך להקנות בכל פעם את המעשר ללוי ולעני כשאין להם מכירים, וגם יש אומרים שאין מכיר לעני. וכיון דכל מה שכתבנו דברי סברא הם, יתכן שאפשר להקל עליהם ולהקנות המעשר בכל פעם בלי שום טורח, ע"י זיכוי הקנין סודר, וצ"ע. והלום ראיתי בספר ארץ ישראל להגרי"מ טוקצ'ינסקי ז"ל⁴⁴, שכתב, דאפשר לזכות את הלוי והעני מתנותיהם גם בקנין סודר, ולא ידעתי מנין לו דבר זה".

א"כ, לפנינו שני גדולי עולם, שלהלכה התנבאו בסגנון אחד, שמתיר להקנות לעני את המעשר בקנין סודר.

י. סיכום דרכי הקנינים

1. הגבהה

האפשרות הפשוטה, מבחינה הלכתית, להקנות המעשר לעני היא, לזכות ע"י **קנין הגבהה**. לשם כך, אדם אחר⁴⁵, שאינו חבר המשק⁴⁶ יגביה את הפירות עבור העני. הדרך לכך היא, להניח את פירות מעשר העני על כף של טרקטור או של מלגזה ולהגביה אותם בפעולה חשמלית רגילה. בדרך זו ישנם מספר **קשיים מעשיים**: יש צורך באדם נוסף, שאינו חבר המשק וגם אינו גוי⁴⁷, שיהיה במקום לפני השיווק, לשם עשיית הקניין. הדבר גם מחייב הפרדה בין המעשר לשאר הפירות, ומצריך ציוד מתאים. מכיון שכך, הדבר קשה לביצוע, ודרך זו אינה נראית מעשית.

2. קנין "אגב"

מן הבחינה המעשית, קל יותר להשתמש בקנין "אגב"⁴⁸. כלומר: להשכיר⁴⁹ לעני

44. ח"ב סי' ו' סעי' ט'.

45. גיטין ל' ע"א; מעשר פ"ז ה"ו, רמב"ם זכיה ומתנה פ"ד ה"ב; שו"ע חו"מ סי' רמ"ג סעי' א'.

46. ע"י שו"ע חו"מ סי' רמ"ג סעי' י"ד ברמ"א, שאדם אינו יכול לזכות לאחר ע"י אשתו. מפני שידה כידו. וע"י אוח"ס סי' שס"ו סעי' י', שם הובאה מחלוקת גדולה בין הפוסקים בעניין זה. והרמ"א שם מכריע, שבדיעבד יש לסמוך על המקילים, מפני שעירובין דרבנן. ולכאורה ה"ה לניד"ד, מפני שתרו"מ בזה"ז דרבנן. אך יש לחלק ולומר, שאף אם יכול לזכות ע"י אשתו, סוף סוף אין היא שותפה בבעלות על החפץ. אבל בשותף, שאף הוא בעלים על החפץ הנקנה, י"ל, שאינו יכול לזכות בו לאחר. וצ"ע. הערת עורך (ע.א.).

47. רמב"ם זכיה ומתנה פ"ד ה"ו.

48. שו"ע חו"מ סי' ר"ב.

49. ב"מ י"א ע"ב.

שטח קרקע כלשהו⁵⁰, אף אם הפירות אינם נמצאים בו⁵¹, ולומר⁵¹, שמקנה לו את המעשר **אגב הקרקע**. כך אין צורך להגביה את המעשר, ואף אין הכרח להפריד בינו לבין הפירות האחרים. אך גם דרך זו עלולה להכשל **מהבחינה המעשית**, מפני שגם כאן צריך יהודי נוסף, שאינו חבר המשק, לעשות באמצעותו את הקניין⁵².

3. חליפין

הדרך האחרת שהוצעה, להקנות את המעשר **בקנין חליפין**, גם היא פשוטה יותר לביצוע, כי גם היא לא מחייבת שהמקנה והזוכה יהיו בשטח, ליד המעשר, והיא פעולה פחות מורכבת מקנין "אגב". אבל גם כאן קיימת אותה **הבעיה**, שצריך להיות תמיד יהודי שאינו חבר המשק, כדי לקנות הפירות בקנין סודר (חליפין). על כן, גם דרך זו אינה תמיד מעשית, מלבד הדוחק ההלכתי שבהסתמכות עליה.

4. קנין חצר

בדרך כלל הקנין היותר נוח הוא **קנין חצר**. דכיון שהקנו לעני או לגבאי את המקום המיועד לפירות מעשר העני בתחילת עונת הקטיף, שוב אינם צריכים כלום. רק יצטרכו להקפיד, שהמעשר יימצא תמיד באותו מקום⁵³. אך דרך זו היא בעייתית **מבחינה הלכתית**, מפני שהיא תלויה במחלוקת, כפי שהבאנו לעיל. ואם נאמר, שצריך שיהיה אדם שהושכר לכך ע"י העני או הגבאי ושאינו חבר משק, שיעמוד ע"י הפירות בכל פעם שמפרישים מעשר עני, הלא זה דבר קשה מאוד ואינו נראה מעשי. אך כבר כתבנו, שאין להחמיר בכך, וניתן להקנות את המעשר אף בחצר **שאינה משתמרת לדעתו של הקונה**, ובלבד שתהיה משתמרת.

5. "מכירי עניים"

אפשרות נוספת הזכרנו, והיא: לתת את כל המעשר לגבאי צדקה אחד באופן קבוע, בהסתמך על דין "**מכירי עניים**". אך דרך זו מגבילה את המשק, לתת את כל המעשר למוסד אחד קבוע.

6. עשו את שאינו זוכה כזוכה

האפשרות האחרונה היא, שלא לזכות כלל לעני, משום "**עשו את שאינו זוכה**

50. שו"ע שם סעי' ז'.

51. שו"ע שם סעי' ב'.

52. ע"י במאמרו של הרב שאול רייכנברג, הליכות שדה 64 עמ' 13, שהציע דרך להקנות המעשר לעני בקנין "אגב", מבלי להזדקק לעזרת אדם נוסף בשעת הקנין.

53. ראה במאמר הרב עזריאל אריאל: דרכי נתינת מעשר עני פרק ג' סעי' 1, 2.

בזוה"54. נראה, דכיון שהש"55 צידד למצוא לכך סימוכין, דבריעבד קיים מצות נתינת מעשר עני. אמנם דרך זו היא דחוקה מאד, אך נראה, שניתן לסמוך על כך בשעת הרחק.

54. גיטין ל' ע"א. ראה לעיל פרק ד'.

55. יר"ד סי' רנ"ז ס"ק י"ג.

אע"פ שיסודי מצוות התלויות בארץ, שיתפסו מקום גדול בחיים המעשיים, אינם נהוגים עכשו במילואם. למשל, תרומות ומעשרות. אם היינו נוהגים ליתן באמת את מנת הלויים, המעשר – ללויים, אז היתה השאלה גדולה אם יוכל הישוב להתקיים בזה, אחרי העול הגדול של העישור, שלוקחת הממשלה התורכית. אבל כבר פשט המנהג, שעושים בדרך היתר להקנות לכהן וללוי בדבר מועט, את מתנותיהם, כדי לקיים דין התורה. ולפי המצב הוא הכרח גמור להתנהג כן, עד אשר ישובו לנו הימים הטובים וישכון ישראל בטח בדד בארצו, אדירו ממנו ומושלו מקרבו ומקדש ד' כמו רמים בנוי בהר מרום הרים, כתקוותנו בב"א.

מתוך אגרות ראי"ה ח"א סי' קי"ט